

PAX

Vrede.
Wie
durft?

Magazine.

#1 Lente 2019
www.paxvoorvrede.nl

Special
Zet je
gender-
bril op

Pionier
van de vrede

Film heeft mijn leven
weer kleur gegeven

Gender

Foto: Ijze Kyaan

Heel wat jaar geleden zag ik een film die 'Bend it like Beckham' heet. Een komische film over een meisje van Indiase afkomst in Engeland die graag voetbal speelt. In de commentaren over de film viel het woord 'gender bender'. Maar er had ook 'culture bender' kunnen staan. De hoofdpersoon van de film gedraagt zich namelijk niet volgens de heersende regels die haar cultuur haar toestaat. Een meisje dat wil voetballen en die de conservatieve normen van haar familie ombuigt, zorgt in de film voor hilarische tafereelen.

Film is een krachtig medium, dat ontdekten ook Palestijnse vrouwen in Oost-Jeruzalem. Met de filmcamera in de aanslag doorbreken zij heersende normen over vrouwelijk gedrag. Ze maken onderwerpen bespreekbaar die nog steeds taboe zijn. Niet langer alles verzwijgen. In Colombia en Irak waar geweld tegen vrouwen vanwege de conflicten hoog is, stappen moedige vrouwen naar voren die de daders aanklagen.

Meer dan honderd jaar geleden zetten moedige vrouwen in Nederland stappen om gebruik te kunnen maken van het actief en passief kiesrecht. Hun strijd zagen ze na heel wat demonstraties en spreekbeurten eindelijk bekroond. Het hele jaar door zijn er tentoonstellingen gewijd aan de geschiedenis van het vrouwenkiesrecht. En ook nu zijn vrouwen vaak pioniers van vrede.

Verwachtingen over gendernormen ombuigen, oprekken of omdraaien. Wat heeft dat met vredeswerk te maken? Nou, heel veel. Collega's Florence en Karlijn leggen het in dit nummer van PAX Magazine haarfijn uit. ♦

Helma Maas

Wil je PAX Magazine cadeau geven of wil je je juist uitschrijven, mail dan naar PAXMagazine@paxvoorvrede.nl. Ook reacties op het blad zijn zeer welkom op dat e-mailadres.

6

Waarom gender zo belangrijk is

Florence Bateson en Karlijn Leentvaar leggen enkele begrippen rondom gender uit en laten zien waarom werken aan gender een voorwaarde is voor duurzame vrede.

7

Waarheidscommissie in Colombia behandelt seksueel geweld

PAX gaat de Colombiaanse Waarheidscommissie helpen om grove mensenrechtenschendingen boven tafel te krijgen die zijn begaan tijdens het gewapend conflict.

Colofon

PAX Magazine Nummer 1 / Lente 2019

PAX staat voor vrede. Samen met mensen in conflictgebieden en kritische burgers in Nederland werken wij aan een menswaardige en vreedzame samenleving, overal in de wereld.

PAX Magazine verschijnt elk kwartaal en wordt toegezonden aan donateurs, sympathisanten en andere geïnteresseerden.

Redactie Hein Bosman, Madelon Grant, Sabita Ribai en Helma Maas-van der Vaart (eindredactie).

Aan dit nummer werkten mee Florence Bateson, Maurice van Beers, Natascha Bregstein, Dima Kadri, Karlijn Leentvaar, Niek Loman, Juul Muller, Ahmad Naffakh, Jelena Sporin, Lani Teljoarubun en Annika Wubbolt.

Fotografie o.a. Gerald Bermúdez, Dianne Nijhuis, Lucy Nusseibeh, Steven Snoep, Renske Velthoven, Marjolein van Rotterdam en PAX-archief.

Basisvormgeving Het IJzeren Gordijn, Amsterdam

Vormgeving Van Deventer, 's-Gravenzande

Drukkerij Van Deventer, 's-Gravenzande

ISSN 2352-300X

PAX

St. Jacobsstraat 12
3511 BS Utrecht
Postbus 19318
3501 DH Utrecht
Tel : 030 - 233 33 46
PAXmagazine@paxvoorvrede.nl
www.paxvoorvrede.nl
IBAN: NL03TRIO 0390 5150 00

'PAX magazine' is beschikbaar in gesproken vorm voor mensen met een leesbeperking bij de Christelijke Bibliotheek voor blinden en Slechtzienden.

10

'Film heeft mijn leven weer kleur gegeven'

De Palestijnse organisatie Middle East Nonviolence and Democracy stimuleerde vrouwen in Shu'fat om met een filmcamera een verhaal te maken over een zelfgekozen onderwerp waar tot dan toe nauwelijks discussie over mogelijk was.

13

Pionier van de vrede

Op welke manier dragen vrouwen bij aan een vreedzame en inclusieve samenleving? Welke rol speelt hun geloof hierbij? PAX sprak met een aantal gelovige vrouwen over deze vragen: twee voorgangers, een rabbijn en een moslima.

14

Nieuwkomers over

Gendernormen. Hoe kijken Ahmad en Dina aan tegen de manier waarop mannen en vrouwen zich gedragen in Nederland?

Niet alleen kogels doden

"Niet alleen kogels doden ons. Onverschilligheid doet dat ook." Dat zegt Mayerliss Angarita, één van de vele vrouwen die zich in Colombia inzetten voor vrede.

Ze doelt op de onverschilligheid over het geweld dat zich tijdens gewapende conflicten specifiek op vrouwen richt. En op de onverschilligheid die er voor zorgt dat vrouwen vaak ontbreken tijdens vredesbesprekingen. Terwijl vrouwen juist een grote rol spelen bij het beslechten van conflicten binnen en tussen gemeenschappen.

Hoe kan er aan vrede gewerkt worden als de hoop, de angst, de behoeften, de belangen, de capaciteiten van de helft van de bevolking niet gerepresenteerd zijn? Daar is onderzoek naar gedaan. Vredesakkoorden die zonder betrokkenheid van vrouwen tot stand komen zijn minder duurzaam. Vredesonderhandelingen waarin ook vrouwen participeren blijken 35% meer kans van slagen te hebben.

Wie aan vrede wil werken moet dus juist verschillig zijn voor het onderscheidende perspectief en ervaringskader dat vrouwen en mannen hebben. Gendersensitief noemen we dat. Daarom werkt PAX in veel conflictgebieden intensief samen met zowel mannen als vrouwen. Vrouwen zijn vaak uitstekende bruggenbouwers. Zoals de moedige Grace die in Zuid-Soedan op haar motor slachtoffers van seksueel geweld door soldaten bezoekt en ondersteunt. "Ik ken geen angst. Ik ben niet bang om te zeggen wat ik vind. Ik praat met iedereen en ik luister naar iedereen." Of de onverschrokken Surood die zich in Irak inzet voor vrouwen die door de politie zijn uitgebuit, mishandeld of verkracht. "Elk slachtoffer kan een held worden", zegt Surood.

De gender gerelateerde ervaringen van onrecht, marginalisering en vernedering die vrouwen en mannen ervaren, kunnen zowel de drijfveren en de gevolgen van gewapende conflicten zijn. Als we ons willen inzetten voor een inclusieve en vreedzame samenleving dan zullen we ons daarvan meer bewust moeten zijn. Dan moeten we genderverschillig zijn. ♦

Jan Gruiters, algemeen directeur van PAX

100 jaar vrouwenkiesrecht

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat het actieve kiesrecht voor vrouwen in Nederland werd ingevoerd. Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, organiseert daarom een groot aantal activiteiten, zoals kiesrechttoers door zijn bibliotheek en archief. Wist je dat voor veel suffragettes, die zich inzetten voor de invoering van vrouwenkiesrecht, vrede ook een heel belangrijk thema was? Wil je zien welke propagandamiddelen ze in de eerste feministische golf gebruikten om hun politieke doel kracht bij te zetten? Wil je foto's bekijken van de grote demonstraties en bijeenkomsten in opmaat naar de invoering van het vrouwenkiesrecht? Of de giften die Aletta Jacobs meekreeg tijdens haar wereldreis om te pleiten voor vrouwenkiesrecht? Meld je dan aan voor één van de kiesrechttoers op dinsdag 23 april, dinsdag 21 mei en maandag 24 juni. Aanmelden kan via www.atria.nl Atria is een rijke inspiratiebron voor iedereen die op zoek is naar informatie en expertise over emancipatie en vrouwengeschiedenis. Het kennisinstituut aan de Vijzelstraat herbergt een van de oudste historische en hedendaagse collecties over vrouwen en gender wereldwijd, zo ook over de strijd om het vrouwenkiesrecht in Nederland. Sinds oktober 2017 is het archief van Aletta Jacobs erkend als UNESCO-erfgoed.

Movies that Matter Festival 2019

Het Movies that Matter Festival is dit jaar van 22 tot en met 30 maart in Den Haag. Op dit internationale festival over vrede en recht zie je films die je aan het denken zetten, ontmoet je bijzondere mensen uit alle windstreken en ga je in discussie over actuele onderwerpen. Negen dagen lang bieden hoofdlocaties Filmhuis Den Haag en Theater aan het Spui rond de zeventig spraakmakende speelfilms en documentaires in combinatie met debat.

Voor wie niet naar Den Haag kan komen, biedt Movies that Matter On Tour uitkomst: de beste films in 17 steden met een inleiding of naprogramma. In april is de spannende speelfilm **Acusada** te zien. De film vertelt het verhaal van de mooie, jonge Dolores die verdacht wordt van de moord op haar beste vriendin. Haar ouders doen hun uiterste best om haar onschuld te bewijzen, maar terwijl het proces vordert brengt Dolores zelf hun zaak in gevaar. www.moviesthatmatter.nl

VREDE VERBINDT

OVER GRENZEN

Cartoon Ien Munnik

Vredesweek 2019: 21 t/m 29 september

In tijden dat de Amerikaanse president Trump vooral praat over het bouwen van een grensmuur en Europa de buitengrenzen steeds meer sluit voor vluchtelingen, kiest PAX als thema van de Vredesweek 2019: 'Vrede verbindt over grenzen'. Dit thema nodigt uit om de grenzen op te zoeken en te onderzoeken. Want hoewel veel mensen steeds meer in de eigen bubbel lijken te leven, is vreedzaam samenleven met mensen uit andere bubbels en verschillende culturen goed mogelijk.

Inspiratiedagen Vredesweek

Om praktische en inspirerende ideeën op te doen en andere mensen te ontmoeten die net zo bevolgen zijn, organiseert PAX op 23 maart (Nijmegen) en 13 april (Rotterdam) Inspiratiedagen. Iedereen die actief wil zijn tijdens de Vredesweek is van harte welkom. Bijvoorbeeld de Ambassades van Vrede en Walk of Peace-groepen, maar ook mensen die voor het eerst mee willen doen.

Materialen Vredesweek

Vanaf mei kun je via onze webshop diverse materialen voor de Vredesweek bestellen. Naast Vredesmagazine, PAX Vieren (liturgiekrant) en de Vredesweekposters, werkt PAX aan praktische werkvormen. Zo komt er een speciale Vredesweekdialoog, is een aantal PAX-collega's een dagje 'te leen' voor PAX Ambassades van Vrede die een conflictanalyse in hun eigen dorp of stad willen uitvoeren, en onderzoeken we hoe je de werkvorm 'Over de Streep' kunt gebruiken bij je eigen activiteit.

Alles is terug te vinden op de Vredesweekwebsite www.vredesweek.nl.

Wil je op de hoogte blijven van de Vredesweek? Meld je dan via de website aan voor de Vredesweeknieuwsbrief, die we drie keer per jaar versturen.

Bellen met Soedan

We bellen sinds kort wekelijks met bekenden in Soedan om te horen hoe het gaat en wat ze meemaken. Je leest het terug in onze nieuwe blog 'Bellen met Soedan'. Er is alle reden voor extra aandacht. Want voor het eerst in dertig jaar zijn er grootschalige protesten in Soedan. In 1989 greep de huidige president al-Bashir de macht na een militaire staatsgreep. Hij regeert sindsdien met ijzeren vuist. Soedan staat er nu economisch zo slecht voor dat de maat vol is: jongeren, vrouwen, mannen, ouderen, armen en rijken protesteren gewelddoos tegen het corrupte, racistische en gewelddadige regime. De reactie van het regime is allesbehalve gewelddoos: tientallen mensen zijn gedood, honderden gearresteerd, en bij protesten zetten politie en veiligheidsdiensten stelselmatig traangas en munitie in om de menigtes uiteen te drijven.

Op de PAX blog kun je de hele serie volgen: blogs.paxvoorvrede.nl

Zet je genderbril op

Een vader en zijn zoon krijgen een auto-ongeluk. De vader sterft ter plaatse en de zoon wordt met spoed naar het ziekenhuis gebracht. In het ziekenhuis kijkt de chirurg naar de jongen en zegt: "Ik kan deze jongen niet helpen, hij is mijn zoon." Rara, hoe kan dit? Florence Bateson en Karlijn Leentvaar praten je bij over het genderwerk van PAX.

Door: Florence Bateson en Karlijn Leentvaar

Vaak beginnen we met dit raadseltje onze trainingen over gender, vrede en veiligheid. Het antwoord is natuurlijk dat de chirurg de moeder van de jongen is, maar je staat er van verstelt hoeveel mensen met een grote frons op hun gezicht er niet uitkomen. Het zijn niet alleen onze partnerorganisaties in de landen waar we werken die moeite hebben met het raadsel. Ook PAX-medewerkers snappen dat het een strikvrage is, maar komen niet tot een antwoord. Wat het blootlegt is dat we allemaal aannames maken. Iedereen heeft onbewuste vooroordelen over de rol van mannen en vrouwen.

Wat betekent 'gender'?

Of het nu Nederland, Syrië of Soedan is, er zijn er bepaalde normen en verwachtingen over de manier waarop mannen en vrouwen er uit moeten zien, zich behoren te gedragen en hoe ze zouden moeten denken. Dergelijke opvattingen over vrouwelijkheid en mannelijkheid worden beïnvloed door cultuur, religie, politiek, het gezin en de tijd waarin je opgroeit. Mannen moeten krachtig, kostwinner zijn en vrouwen

zorgzaam en attent, voor kinderen en huis zorgen. Niet voldoen aan deze normen kan leiden tot sociale uitsluiting, discriminatie, geweld en soms zelfs de dood. Naast gender zijn religie, leeftijd, klasse en ras identiteitsbepalend.

Voorwaarde voor vrede

Zet je genderbril op. Als je gender niet opneemt als instrument in vredeswerk, ga je voorbij aan de diepere oorzaken van conflicten en ongelijkheid. Te vaak neemt een elitaire groep van vooral mannen beslissingen over vrede en veiligheid. Een elite die blind is voor de belangen van ieder die buiten deze groep valt. Een veel gemaakte fout is om 'gender' gelijk te stellen met 'vrouwen'. Daarmee sluit je jongens en mannen buiten. Bij seksueel- en op gender gebaseerd geweld is het belangrijk om mannen en jongens te betrekken in de analyse van dit geweld. In tijden van oorlog neemt huiselijk geweld tegen vrouwen toe. Vrouwen worden vaak alleen als slachtoffer en mannen als dader gezien. Daarom zijn maatregelen om het geweld aan te pakken meestal alleen gericht op bescherming van vrouwen. Maar juist het aankaarten van wat gezien wordt als goed mannelijk gedrag, zoals geld verdienen voor het gezin, kan mannen (on-)bewust aanzetten tot gewelddadig gedrag als ze hier in falen. Wanneer door de oorlog mannen minder verdienen, voelen ze zich soms machteloos als ze niet voor hun familie kunnen zorgen. Dit kan er toe leiden dat ze op een andere manier hun macht binnen het gezin willen bevestigen, bijvoorbeeld via seksueel en huiselijk geweld. Mannen en jongens kunnen natuurlijk zelf ook het slachtoffer van huiselijk geweld zijn. Veel slachtoffers van seksueel geweld melden dat niet, maar lijden in stilte. Om duurzame vrede te bereiken is het noodzakelijk om de ongelijkheden en onvrede die er al voor de oorlog bestonden, aan te pakken. Daarom is werken aan gender een voorwaarde voor duurzame en blijvende vrede. ♦

Waarheidscommissie in Colombia behandelt seksueel geweld

Tien Colombiaanse vrouwen, slachtoffers van seksueel geweld, lopen zenuwachtig een zaal binnen. Hun verhalen vormen de basis van een onderzoek van PAX en de feministische vrouwenorganisatie Humanas. Vandaag ontvangen ze het rapport over seksueel geweld begaan tijdens het gewapend conflict in Colombia.

Door: Maurice van Beers

Tien jaar lang, van 1996 tot 2006, was de bevolking van de mijnbouwstreek in de Colombiaanse provincie Cesar in de greep van extreem geweld. Op verzoek van lokale economische elites maakten zwaarbewapende paramilitaire groepen korte metten met linkse guerrillagroepen. Zeker 3100 mensen werden vermoord en 55.000 boeren werden van hun land verdreven. De tactieken die paramilitairen gebruikten: marteling, moord, verdwijning, bloedbaden, bedreigingen en gedwongen ontheemding. Minder bekend is de rol van seksueel geweld als bewuste strategie om de bevolking te onderdrukken, controleren of straffen.

Angst en schaamte

Toen de vrouwen zich meldden duurde het erg lang voordat ze boven in het zaaltje waar de presentatie zou zijn, arriveerden. Directrice Adriana Benjumea van Humanas ging naar beneden om te kijken waar ze bleven. Ze waren al bijna op weg naar de uitgang, omdat ze het doodeng vonden om de presentatie te houden. Maar nu zijn ze er toch. Het was een lange zoektocht om vrouwen te vinden die hun verhaal willen vertellen. Myriam vertelt dat zij jaren niet sprak over de tijd dat ze door paramilitairen is vastgehouden en ernstig is misbruikt. En de destijds zwangere Karen verloor haar kind toen een groep paramilitairen haar vele keren verkrachtte. Uit angst en schaamte deden de vrouwen pas jaren later aangifte.

Moed en verzet

Samen met psycholoog Angelica Arias van het lokale PAX-team won Adriana van Humanas het vertrouwen van de vrouwen. Ze tekenden hun verhalen op

Fotocredit Gerald Bermúdez

De vrouw op deze foto komt niet in het verhaal voor.

en analyseerden welke rol verkrachting en seksueel geweld speelden in de oorlogstrategie van de paramilitairen. De vrouwen merkten dat ze niet alleen stonden en voelden zich gesterkt om hun verhaal te presenteren aan de Colombiaanse Waarheidscommissie. Die doet onderzoek naar mensenrechtenschendingen tijdens het Colombiaanse conflict. Angelica: “De moed van deze vrouwen om naar voren te stappen heeft al heel wat in beweging gezet. Negentig andere vrouwen durven nu ook hun verhaal te vertellen voor de Waarheidscommissie.” Adriana: “Andrea is een vrouw die te voet naar haar ouders ging, dwars door de linies van paramilitairen, om haar ouders over te halen te vertrekken naar een veiliger plek. Een daad van verzet zich niet af te laten schrikken.” Angelica vult aan: “In Cesar zijn vrouwen verkracht, in het openbaar ontkleed en geslagen, vermoord. De geestelijke en lichamelijke trauma's zijn enorm. De overheid houdt zich afzijdig. Juist door hun verhaal te vertellen worden de vrouwen weer deel van de waarheid in Colombia en winnen ze aan zelfwaardering. Dat geeft hun de kracht om verder te gaan in hun verzet tegen het doodzwijgen.” ♦

PAX krijgt vanaf nu ruim anderhalf miljoen euro steun van de Postcode Loterij voor het project Waarheid en Gerechtigheid. Dat nieuws werd net voor het ter perse gaan van PAX Magazine bekend.

'Film heeft mijn leven weer kleur gegeven'

Door: Helma Maas en Florence Bateson

Theater en film gaan
soms ook samen.

Libanon

Ook in Libanon is de organisatie Tiro van theatermaker Kassem Istanbouli bezig om met kunst en cultuur bestaande sociale structuren te doorbreken. Libanon is sterk verdeeld langs etnische en religieuze lijnen. De organisatie reist met een oude Amerikaanse schoolbus door het land en laat in de meest afgelegen plekken films zien die aanzetten tot discussie. In het gesprek na de film komen genderkwesties ook vaak aan bod. Recent bood Tiro een podium voor actrices die een theaterstuk in hun eentje opvoerden. Een vrouw op het podium, die de hele zaal boeit. Best uniek.

Film kan een instrument voor vrede zijn

Een film maken over het taboe echtscheiding. Doe het maar eens, als vrouw in een samenleving waar echtscheidingen erg gevoelig liggen. De Palestijnse Afaf vertelt voor een zaal met mensen vol trots waarom ze de film maakte. Een flinke omslag, want ze was eerder teruggetrokken en stil. Hoe kwam die metamorfose tot stand? "Film kan een instrument voor vrede zijn."

Afaf trouwde op haar 17e met een man die veel ouder was dan zij. Al snel ging het mis. Hij kleineerde haar en steeds vaker sloeg hij haar ook. Terug naar haar ouders kon ze niet, want die vonden dat de eer van de familie hooggehouden moest worden. Omdat scheiden een groot taboe is voor veel meiden in Shu'fat, een volkswijk in Oost-Jeruzalem waar alleen Palestijnen wonen, zit er vaak niets anders op dan mishandeling maar te verdragen. Toch had Afaf de moed om een echtscheiding aan te vragen én daar een film over te maken.

Kunst voor verandering

PAX ondersteunt in Shu'fat de Palestijnse organisatie Middle East Nonviolence and Democracy (MEND). Deze organisatie heeft geweldloosheid op de kaart gezet. MEND stimuleerde vrouwen in Shu'fat om met een filmcamera een verhaal te maken over een zelfgekozen onderwerp waar tot dan toe nauwelijks discussie over mogelijk was. Een taboe doorbreken dus. En zo kwamen ze onder andere bij Afaf. In haar film kwam ze niet herkenbaar in beeld, omdat ze zelf gescheiden was en het verhaal dus heel persoonlijk werd. In de weken waarin ze met de andere vrouwelijke filmmaaksters optrok had ze zoveel zelfvertrouwen gekregen dat ze bij de

filmvertoning opstond en vrijmoedig vragen uit het publiek beantwoordde. Zelf zegt ze: "Film heeft mijn leven weer kleur gegeven."

Uitdagen

Florence Bateson van het PAX genderteam ziet film als middel voor sociale verandering: "Een belangrijk onderdeel van vredesopbouw is – naast het mogelijk maken van dialoog en ervoor zorgen dat iedereen mee kan doen – gedragsverandering. Maar dat kost tijd, want je verandert niet zo maar allerlei diepgewortelde ideeën en overtuigingen. Dus je moet met iets komen wat echt indruk maakt. Veel kunstvormen hebben het vermogen om verschillen te overbruggen, om gemarginaliseerde stemmen te laten horen, om het zwijgen te doorbreken. Muziek, dans en visuele kunst verbinden. Wij kozen ervoor om film te gebruiken om opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid uit te dagen. Het is inspirerend te zien hoe de vrouwen losbreken van de vaste rolpatronen."

Dabke

Een van de andere films van het project van MEND gaat over de traditionele folkloristische dans 'Dabke'. De Palestijnse Susan maakte een film over de dans met stevig voetenwerk die mannen vaak met elkaar op bruiloften dansen. "Met een camera de straat op gaan, is niet makkelijk", stelt Susan. "Ik was bang dat mensen me zouden uitlachen. Sommige mannen wilden niet door een vrouw worden geïnterviewd, omdat ze niet gewend zijn om vragen van vrouwen te beantwoorden. Het geeft mannen het gevoel dat zij dan de zwakkere partij zijn." Zo werd de videocursus een vorm van verzet tegen heersende normen over rollen van mannen en vrouwen. Florence: "Niet alleen kan film de vrouwen achter de camera krachtiger maken, het kan ook gedragsverandering stimuleren. Doordat mensen meer begrip voor elkaar krijgen, helpt het in het voorkomen van conflict. Zo kan film een instrument voor vrede zijn." ♦

Filmen in de straten van Oost-Jeruzalem.

Activist stelt misbruik in Irak aan de kaak

'Mijn leven is voortdurend in gevaar'

Door Helma Maas

PAX is een van de weinige Nederlandse organisaties die al in Irak werkt vóór de val van Saddam Hussein in 2003. De Koerdisch-Irakese Surood Ahmad (48) werkt voor de Irakese partnerorganisatie Iraqi al Amal. Ze rust niet tot de politie aanklachten van mishandeling en uitbuiting opneemt. Helaas is er veel corruptie binnen de politie, sommige agenten zijn nota bene zelf betrokken bij vrouwenhandel. Daardoor loopt ook Surood gevaar.

Merkte je het verschil in behandeling van mannen en vrouwen al vroeg?

"In onze cultuur worden jongens voorgetrokken. Zij krijgen als eerste te eten. Mijn vader was anders. Hij kocht een fiets voor mijn jongere broer, maar zorgde er voor dat ook ik leerde fietsen. Als meisje zat ik op een school waar jongens én meisjes in een klas zaten. Ooit had ik kort haar, als een jongen. Nu zijn er jongensscholen en meisjesscholen, en moeten meisjes van zes al een hoofddoek op."

Hoe was de situatie onder Saddam Hussein?

"In sommige dorpen waren alle jonge mannen weggetrokken en werd het zware werk gedaan door vrouwen. De enkele man die er nog wel was, zag de vrouwen als zijn 'slaven'. In die tijd werd de economie van het Koerdische gedeelte van Irak door Saddam Hussein beknot. Er was een opstand geweest van de Koerden tegen Saddam. Sommige families verkochten hun dochters, huwelijken ze zo snel mogelijk uit. Mensen waren zo arm dat ze vijf maanden moesten sparen om thee te kunnen kopen."

Wat voor invloed had dat op jullie gezin?

"Het was een wetteloze tijd. Mijn vader werd ervan beschuldigd dat hij Koerdische strijders zou hebben geholpen. Hij werd opgepakt en is in de gevangenis gemarteld. Toen hij vrijgelaten werd, besloot mijn vader dat we beter konden vluchten. We verspreidden ons over twee auto's die afzonderlijk vertrokken. Maar bij een van de checkpoints hielden de soldaten van Saddam Hussein de auto waar ik in zat aan. Mijn stiefmoeder en tante werden op de vlucht doodgeschoten en een kogel

Surood Ahmad met de PAX Duif.

doorboorde mijn schouder. Ik overleefde, maar bij terugkomst bleek dat soldaten daar ons huis geplunderd hadden. Pas maanden later ontdekte ik dat mijn vader, jongere broer en zus hun tocht wel overleefd hadden. Mijn broers gingen naar het buitenland om daar een beter leven op te bouwen."

Maar jij bleef.

"Klopt. Ik moest wel een baan zien te vinden om in mijn levensonderhoud te voorzien. Dat lukte bij de landbouwvoorlichtingsorganisatie, ik ben namelijk opgeleid tot landbouwingenieur. Er waren mannen die een stuk ouder waren dan ik en die accepteerden aanvankelijk niet dat ik hun baas was. En nu werk ik al weer bijna vijftien jaar bij de Irakese organisatie Iraqi al Amal. We werken aan bewustwording van de positie van vrouwen. De VN-resolutie 1325 (zie kader) is voor mij niet zomaar een van de vele VN resoluties. Het is niet een stuk papier, maar mijn droom dat vrouwen meer kansen krijgen

in het leven. En dan bedoel ik vooral vrouwen uit de armere lagen van de bevolking.”

Zorgen de diverse oorlogen ervoor dat geweld tegen vrouwen zo wijd verspreid is in Irak?

“Als gevolg van de vele jaren van oorlog is geweld bijna gewoon. Er zijn in het gebied waar ik werk wel dertig tot veertig verschillende militieën. Bijna ieder gezin heeft wel een vuurwapen. Mannen mishandelen hun vrouw, maar beschouwen vrouwen ook als handelswaar. In de gebieden waar IS heeft huisgehouden worden jonge meiden eerder uitgehuwelijkt dan eerst. Hun echtgenoot kon hun opa zijn. Meisjes krijgen geen bruidsschat mee, maar ze worden geruild voor een tent ofzo. Soms is het een huwelijk van zeer korte duur, een vrouw is dan al de derde echtgenote van een oude man. De schoonfamilie verhandelt het meisje weer door en zo belandt ze in de

Resolutie 1325 geen stuk papier, maar mijn droom

prostitutie. Er zijn heel wat verborgen bordelen in Irak. Overdag werkt een meisje in een café, 's avonds moet ze seksuele diensten leveren. Mishandeling wordt opzettelijk betiteld als eerwraak, want daders van eerwraak gaan sowieso vrijuit volgens ons rechtssysteem.”

Hoe kun je tegen al dat geweld nog wat beginnen?

“Onze mannelijke bestuurders ontkennen zelfs dat vrouwen lastiggevallen worden door mannen van de veiligheidstroepen. Waar ik me sterk voor maak is dat er in de hele samenleving meer vrouwen op hogere posities komen. Er zijn heel wat vrouwelijke dokters en ingenieurs, maar toch zie je niet dat ze hoofd van een afdeling zijn of andere leidinggevende taken hebben. Ook binnen de politie waar ik veel mee werk, zijn

De invloed van oorlog en conflict op de positie van vrouwen is anders dan die van mannen. Dat erkent de VN-resolutie 1325 die sinds 2000 door alle landen van de wereld is aangenomen. Deze resolutie erkent het disproportionele geweld waar vrouwen onder te lijden hebben tijdens conflicten en roept lidstaten op om na een conflict bescherming te bieden aan de rechten van vrouwen en meisjes. Daders van seksueel geweld moeten worden berecht en de speciale status van vluchtelingenkampen wordt gerespecteerd. Maar ook bevestigt de resolutie de belangrijke rol van vrouwen in het voorkomen en oplossen van conflicten en de opbouw van vrede. Lidstaten worden dan ook aangespoord om vrouwen te betrekken bij alle processen rondom conflictpreventie, vredesopbouw en vredeshandhaving en hen een plaats te geven aan de onderhandelingstafel.

In Irak is Surood een bekende activist die haar nek uitsteekt en voor vrouwenrechten opkomt.

er weinig leidinggevende vrouwen. En dat terwijl men wel inziet dat de rol van vrouwen in politiewerk belangrijk is. Het zijn namelijk vaak vrouwen die informatie doorgeven aan de politie waarmee menige terreurdaad is afgewend. Ik geef zelf regelmatig trainingen aan politieagenten om ze bewust te maken van de smoezen waarmee mannelijke daders geweld tegen vrouwen verdoezelen. Met succes heb ik gepleit voor meer 'Blijf-van-mijn-lijfhuizen'. Het zelfmoordpercentage onder jonge meiden is enorm hoog. Bewijs dat verkrachting aantoonbaar wordt snel verdoezeld. Families sluiten hun dochter liever weg dan dat ze een rechtszaak aanspannen. Daarom is het ook zo goed dat de Nobelprijs voor de Vrede in 2018 naar de Irakese Nadia Mourad ging. Zij durfde openlijk te praten over de tijd dat zij als Yezidi-vrouw veelvuldig door IS-strijders werd verkracht. De prijs voelt als een erkenning voor alle vrouwen. Nadia veranderde van slachtoffer naar een daadkrachtige vrouw. Overal ter wereld houdt ze spreekbeurten en strijdt ze voor de rechten van vrouwen. En natuurlijk ook voor de rechten van minderheden.”

Is het ook voor jou niet heel gevaarlijk? Miss Irak en andere vrouwen die bekend zijn werden al vermoord.

„Mijn leven is voortdurend in gevaar. We gaan tegen de lokale stamwetgeving in, vooral als het om eerwraak gaat. Ik word regelmatig bedreigd. Laatst was mijn auto beschoten. Ik zat er gelukkig niet in, maar het was wel een 'waarschuwing'. Ik durf mijn auto ook niet zomaar buiten te parkeren, want dan kunnen ze er een bom onder plakken. Ook mijn vader werd bedreigd vanwege mijn activiteiten. Ik spreek me namelijk ook uit tegen de corruptie en machtsmisbruik bij de politie en andere hogere autoriteiten. De politie wuift het gewoon weg. Maar er zijn ook goede politiechefs. Die waarschuwen me als een misdadiger die door mijn aangifte veroordeeld was, op vrije voeten komt, zodat ik extra op mijn tellen kan passen.” ♦

Pionier van de vrede

Ds. Petra de Nooy

buurtdominee vanuit de Protestantse Kerk Nederland in Laak (Den Haag)

“Vrede begint bij mijn geloof. Vrede is een geschenk van God. Het raakt aan heelheid, het herstel van verbindingen met elkaar en met de schepping. In mijn werk bij Leven in Laak, een pioniersplek van de PKN, krijgt dit handen en voeten. De tijd nemen om elkaars dromen te delen en te ontdekken wat ons daarin verbindt. Het begint vaak wat onwennig en met vooroordelen, maar als je de tijd neemt om elkaar te leren kennen, leer je ook hoe je met elkaar om moet gaan. Als buurtdominee denk ik bewust na over vragen als: wie nodig ik uit voor mijn verjaardag? Laatst sprak ik een allochtoon jongetje van tien jaar, die dacht dat het hem nooit ging lukken om een stageplek te vinden en af te studeren. Autochtone kinderen denken veel minder aan discriminatie. Ik verbaas me hoe makkelijk mensen oordelen over een ander. Natuurlijk, botsingen horen erbij en dat is prima. Laten we daarover met elkaar in gesprek gaan, probeer je in de ander te verplaatsen, en doe niet teveel aannames. Veel mensen hebben pijnlijke plekken opgelopen in het leven. Soms kan ik helpen, soms ook niet. Als vrouw kom ik wel wat makkelijker binnen bij kwetsbare mensen. Tegelijkertijd loop ook ik tegen vooroordelen aan. Op veel pioniersplekken in de PKN zitten mannelijke dominees die wat meer haantje de voorste zijn. Ik ging op een gegeven moment denken dat hun extraverte manier is hoe het hoort. Als anderen dan twifelen of ik als vrouw wel kan slagen in deze pioniersrol, is dat lastig. Het is een zoektocht geweest hoe ik vanuit mijn eigen talenten, op mijn eigen manier er kan zijn voor en met de mensen in Laak.”

Pastor Rose Fer

voorganger van Abundant Grace Ministries, een kerkgemeenschap in Krimpen aan den IJssel

“Vrede betekent voor mij de afwezigheid van oorlog en geweld, door elkaar liefdevol en respectvol te bejegenen. Vrede in een land betekent ook vrede voor de kerk. In Nederland is er vrijheid om je geloof te beleven, om je eigen keuzes daarin te maken en andermans keuzes ook te respecteren. Maar er is ook onvrede. Denk aan de ‘boze witte mannen’ en de Zwarte Piet-discussie. Mensen hebben moeite met verandering, zijn bang macht op te geven. Ik ben in 1996 vanuit Ghana naar Nederland gekomen. Migranten leveren met hun talenten een nuttige bijdrage aan de samenleving. Kinderen en nieuwkomers moeten de waarden van dit land kennen. Vrouwen hebben gelijke rechten, we vieren christelijke feestdagen, respecteren het koningshuis, en je moet in Nederland de taal leren en meedoen. Als vrouwelijke voorganger spreek ik collega's die in hun land van herkomst geen voorganger hadden kunnen zijn. Migratie naar Nederland heeft hun de vrijheid gegeven om zichzelf te ontwikkelen. Vrouwen bouwen vrede, zijn gericht op goede relaties. Doen bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. In de kerk zeg ik: Toon liefde, geef aandacht, wees het licht voor je omgeving: je burens of collega's. Natuurlijk ontstaan er soms spanningen. Reageer dan vanuit gebed, in liefde en wijsheid. Kijk naar het Zwarte Piet-debat. Hoewel het niet zo bedoeld is, ervaren mensen Zwarte Piet als kwetsend, omdat het ze herinnert aan een pijnlijk hoofdstuk uit het verleden. Zonder discriminatie zou er meer vrede zijn. Mensen voelen zich niet gehoord. Het is tijd om echt naar elkaar te luisteren. Een compromis is best mogelijk en agressie is niet nodig.”

Op welke manier dragen vrouwen bij aan een vreedzame en inclusieve samenleving? Welke rol speelt hun geloof hierbij? PAX sprak met een aantal gelovige vrouwen over deze vragen: twee voorgangers, een rabbijn en een moslima.

Door: Madelon Grant

Marianne van Praag

rabbijn bij de Liberale Joodse Gemeente in Den Haag

“In het jodendom vertellen we veel verhalen. In één zo'n verhaal wordt rabbi Hillel de vraag gesteld wat de kern is van het jodendom. Hij antwoordt: 'Wat u niet wil dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'. Het jodendom is een vreedzame religie. Mensen kunnen niet 'illegaal' zijn, ieder mens heeft bestaansrecht. Als joden weten wij hoe het is als zelfs dát je wordt afgepakt. Antisemitisme is

van alle tijden. Wereldwijd is er verrechtsing en verharding. Misschien moet er eerst weer oorlog komen voordat we beseffen wat de waarde van een mens is. Politici gebruiken veel jongetjestaal, spierballentaal, als een wedstrijdje wie het verste kan plassen. Mensen zijn onzeker, slecht geïnformeerd, en worden bang gemaakt. Maar er gebeurt ook ongelooflijk veel moois: mensen zijn mantelzorger of staan klaar voor vluchtelingen. Ik ben ervan overtuigd dat de zachte krachten gaan winnen, ook al komen ze minder in het nieuws.

Als rabbijn zet ik de deuren van onze synagoge open. Het is zo belangrijk om het gesprek aan te gaan, de overeenkomsten te benadrukken, te laten zien dat je anderen respecteert om wie zij zijn. In essentie maakt het niet uit of je man of vrouw bent als rabbijn. Misschien spreken vrouwen wel meer vanuit een gevoel van empathie dan mannen, die toch jarenlang gewend zijn geweest dat zij de regels konden bepalen. Ik heb veertig jaar strijd geleverd voor de positie van de vrouw, en nu zit ik hier als rabbijn! Dat geeft voldoening.”

Aminata Touré

moslima uit Amersfoort

“In 2000 ben ik in Amersfoort komen wonen. Ik kwam uit Sierra Leone en was gevlucht voor de burgeroorlog. Die was tussen 1995 en 1999 op haar dieptepunt met miljoenen vluchtelingen en honderdduizenden doden. Nederland vind ik een mooi land. Ik voel me hier 70% van de tijd veilig. Heimwee blijf ik altijd hebben. Eén keer in de twee maanden komen we met een groep vrouwen uit West-Afrika bij elkaar, en dan praten we over van alles en nog wat. De opvoeding van onze kinderen, over cultuur of religie, wat er gebeurt in onze thuislanden. Ook helpen we elkaar als iemand een baby heeft gekregen, ziek is of als iemand in de familie overleden is.

In Nederland probeer ik bij te dragen aan de samenleving door respectvol met iedereen om te gaan, ook als je anders bent. Iedereen heeft zijn eigen manier van dingen zien. Ik ben moslim, ik bid vijf keer per dag, en probeer een goed mens te zijn. We moeten onszelf kunnen zijn en zo respectvol

met elkaar om kunnen gaan. Dat is vrede. Dat jij anders bent dan ik, moet niet betekenen dat wij dan niets meer met elkaar te maken willen hebben.

In mijn land van herkomst krijgen mannen cultureel en religieus gezien altijd voorrang boven vrouwen. In Nederland is het beter, gelijkwaardiger. Het duurt nog wel even voordat we in mijn land zo ver zijn.” ♦

Over gendernormen

Hoe kijken nieuwkomers in Nederland aan tegen de manier waarop mannen en vrouwen zich gedragen? Valt hen iets op en zijn dingen hier anders dan ze gewend zijn? We vroegen het aan twee gastsprekers van 'Verhaal van een vluchteling'.

Ahmad Naffakh: "Wat me opviel toen ik aankwam in Nederland was dat vrouwen hier meer 'aanwezig' lijken te zijn. Ze zijn gelijkwaardiger aan mannen en onafhankelijk. Ze nemen deel aan alle onderdelen van het sociale leven in Nederland. Dat vond ik fijn om te zien. Vrouwen zijn hier zelfverzekerder en kunnen vaker hun persoonlijke beslissingen nemen. Ik denk dat mannen en vrouwen overal ter wereld in principe hetzelfde zijn. Dat is pure biologie. Maar mensen geven door culturele, geografische en religieuze invloeden andere betekenis aan mannelijkheid en vrouwelijkheid. In landen als Saudi-Arabië en Tsjetsjenië zijn vrouwen achtergesteld. Ook in mijn eigen Syrië is de invloed van cultuur en religie zodanig dat mensen – of ze nu man of vrouw zijn – geen individuele beslissingen kunnen nemen. De familie neemt die beslissingen. Dat is een groot verschil met Nederland. Ik weet dat hier ook een 'Bible belt' is, waar religie een grote invloed heeft, maar toch is het debat over gelijkwaardigheid hier al veel langer gaande. Ook over zaken als seksuele oriëntatie is hier meer nagedacht. Als man heb ik overigens niet het gevoel dat ik me ergens aan moet aanpassen."

Ahmad (25) uit Nijmegen is drie jaar en drie maanden in Nederland. In de oorlog werkte hij als journalist in Aleppo. Nu maakt hij zijn studie af en doet vrijwilligerswerk.

Dima Kadri: "Wat me verbaasde was dat mannen en vrouwen elkaar hier zomaar op straat aanraken, zelfs kussen in het openbaar. Dat ben ik niet gewend, ook niet van een getrouwd stel. In Syrië is er een duidelijke hiërarchie, de man is de baas. In de Syrische cultuur moet je vaak toestemming vragen. Hier in Nederland kunnen vrouwen veel meer beslissingen nemen over hun persoonlijke leven. Ik worstel nog steeds met het evenwicht zoeken tussen hoe ik ben opgevoed en wat de Nederlandse samenleving van me vraagt. Ik woon op een studentenkamer en ik wil ook 's avonds aan een studie-activiteit mee kunnen doen, maar dan breng ik misschien mijn reputatie in gevaar. Zeker als er andere Syriërs zouden zijn. Ik probeer me er nu minder van aan te trekken wat anderen van me vinden. Maar thuis ben ik altijd een gehoorzame dochter geweest, dus mijn familie moest ook enorm wennen dat ik nu op kamers woon. Mijn moeder belt me wel 30 keer per dag! Als ik naar Nederlanders kijk, zie ik dat er veel meer gelijkwaardigheid is. Wanneer zowel de man als de vrouw buitenshuis werkt, dan delen ze ook de huishoudelijke taken. Nou, dat zie ik nog niet zo gebeuren bij mijn landgenoten. Hier beschermt de wet ons ook. Meisjes en vrouwen moeten naar school, de gemeenteambtenaar die over woningtoewijzing gaat, praat niet alleen met de man, maar ook met de vrouw. Dat valt me echt op." ♦

Dima (22) uit IJsselstein is anderhalf jaar in Nederland. Ze studeert rechten aan de Universiteit van Tilburg en doet vrijwilligerswerk.

ik steun PAX

Naam: **Eva Versteeg**

Leeftijd: **23 jaar**

Woont in: **Leiden**

Betrokken bij PAX sinds: **augustus 2018**

Hoe ben je bij PAX betrokken geraakt?

Ik was in de zomer van 2018 hard op zoek naar een stage als onderdeel van mijn master Midden-Oostenstudies. Via een oud-studiegenootje kwam ik de vacature van stagiaire bij 'Verhaal van een vluchteling' op het spoor. Ik ben het geworden en heb met ontzettend veel plezier onze Syrische gastdocenten begeleid tijdens onze bezoeken aan middelbare scholen door het hele land.

Waarom steun je PAX nu?

Ik steun PAX omdat ik, juist doordat ik de projecten van dichtbij meemaak, geloof dat vrede écht vanuit samenwerking tussen mensen komt. PAX bestrijdt het cynisme dat me soms kan overvallen. Ik krijg hoop van de programma's en ambitieuze initiatieven die bij PAX de ruimte krijgen. Ook merk ik van dichtbij dat leerlingen op middelbare scholen geraakt worden door de verhalen van onze sprekers en het werk dat PAX doet.

Ben je zelf actief voor vrede?

Vanuit de Leiden Islam Academie ben ik verbonden aan de denktank Diversiteit, waarin we als groep studenten ons hoofd breken over polarisatie en een inclusieve(re) samenleving. Het is heel inspirerend om deze enorme vragen met leeftijdsgenoten aan te pakken. Hier wil ik ook in de toekomst mijn tijd en aandacht aan besteden.

Wat verwacht je van het werk van PAX in de toekomst?

Ik verwacht dat PAX zich als organisatie blijft hardmaken voor vrede en dit zal bereiken juist door samen met de partners de handen uit de mouwen te steken op plekken waar dat hard nodig is, niet door hard te schreeuwen. Daar heb ik veel vertrouwen in. ♦

Nalatenschappen

Als betrokken lezer weet je als geen ander waar PAX voor staat: vrede, veiligheid en ontwapening wereldwijd. Wat ons verbindt is de persoonlijke inzet van mensen. Of je ons nu steunt als lid of donateur of actievoert via je eigen kerk, parochie of organisatie... samen vormen wij het hart van de vredesbeweging. Vroeger, nu en ook in de toekomst. Om actief te kunnen blijven, hebben we ook financiële steun nodig. Is het daarom geen mooie gedachte om ons werk te kunnen blijven steunen? Dat kan, door ons in het testament op te nemen. Zo kun je via je nalatenschap bijdragen aan het vredeswerk van de toekomst. Als je de antwoordkaart in het midden van dit magazine invult, sturen we de brochure 'Nalaten voor vrede' toe. Je kunt ook bellen met **Sabita Rjbai via 030-2333346**.

Op reis
met...

Florence Bateson

Paspoort

Naam: Florence Bateson

Leeftijd: 28

Nationaliteit: Brits

Geboorteplaats: Bury St
Edmunds, Verenigd Koninkrijk

Heeft gewoond in: Verenigd
Koninkrijk, Australië, Libanon en
Nederland

Reist met: Rugzak (avontuur),
kleine koffer (werk)

Neemt altijd mee: lippenbalsem,
fles water, notitieblok en pen

Onafscheidelijke reisgenoot:
boek en kruidenthee

Sinds september werk ik voor PAX bij het team Gender, vrede en veiligheid en ik ga nu voor het eerst op reis voor de vredesorganisatie. Fijn dat dat zo snel al kan, want het is belangrijk om contact met het werkveld te houden. Mijn eerste werkreis met PAX is ook de eerste keer dat ik een training over gender heb ontworpen en faciliteer!

Syrische medewerkers

Het begin is moeizaam: vertraging met het vliegtuig, we landen zelfs in een andere stad dan waar we moesten zijn, maar na een nachtelijke busrit van vier uur krijgen komen we dan eindelijk aan in het hotel in Gaziantep. Het is inmiddels zes uur in de ochtend. Ik ben moe en kan nog net wat uurtjes slapen voor de training begint. De organisatie waar we mee samenwerken heet Justice for Life, een organisatie van Syriërs die schendingen van mensenrechten nauwgezet documenteren en aan de kaak stellen. Deir ez-Zor is jarenlang belegerd geweest door zowel de Syrische regeringstroepen als de strijders van ISIS. De medewerkers willen een training op het gebied van gender, omdat ze niet goed weten hoe ze gender beter in hun werk kunnen integreren. Ik besteed daarom veel aandacht aan het zo context-specifiek

mogelijk maken van de gendertraining. Ik deel kennis over diverse theorieën van gender en op mijn beurt leer ik veel van de Syrische cursisten over verwachtingen, rollen en normen met betrekking tot gender in Syrië. Een van de leden van JFL vertelt hoe hij honger heeft geleden in de tijd dat ISIS zijn stad belegerde. Wat een contrast met onze rijk gevulde tafel in Gaziantep met hummus, salades, brood, soep en gebak.

Pistachenoten

Ik zie weinig van Gaziantep. Net als ik met een paar cursisten in het oude gedeelte van de stad ben sluiten de handelaren hun kraampjes al. Gaziantep staat bekend om zijn pistachenoten, zakken vol kleurrijke kruiden, noten en peulvruchten, dus daar neem ik wat van mee. In het midden van de oude markt, verborgen tussen alle winkels is een klein café. We drinken er hete Turkse melk met kaneel en noten er in. Ik verwonder me over alle antieke dingen aan de muur en over de mensen die met dekens omgeslagen op de vloer zitten. In de taxi op weg naar het vliegveld voel ik me trots dat mijn eerste gendertraining zo goed is verlopen. Ik verlaat Gaziantep met veel inspiratie en energie die ik van de Syrische medewerkers van JFL heb gekregen. Mensen die ondanks de moeilijke omstandigheden, doorgaan met hun moedige werk. ♦

